

NOGIRONLIGI BO'LGAN SHAXSLARNING JAMIYATGA MOSHLASHUVI: MUAMMOLAR , YECHIMLAR VA ISTIQBOLLAR

Ikromova Dildorabonu

O'zbekiston Milliy Universiteti talabasi

Annotatsiya: *Nogironligi bo'lgan shaxslarning ijtimoiy moslashuvi zamonaviy ijtimoiy siyosat, psixologiya va inklyuziv rivojlanishdagi eng muhim muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Ushbu maqolada ijtimoiy integratsiyani cheklaydigan asosiy psixologik, ijtimoiy, infratuzilma va institutsional to'siqlar tahlil qilinadi. Unda inklyuziv ta'lim, bandlikni qo'llab-quvvatlash, rehabilitatsiya xizmatlari va jamoatchilikni xabardor qilish kampaniyalarining imkoniyatlarni kengaytirish va ishtirok etishni rag'batlantirishdagi roli batafsil o'rganiladi. Global va milliy tadqiqotlar asosida nogironligi bo'lgan shaxslarning hayot sifatini va jamiyatdagi ishtirokini yaxshilash uchun amaliy yechimlar va uzoq muddatli istiqbollari taklif etiladi.*

Kalit so'zlar: *Nogironligi bo'lgan shaxslar, ijtimoiy moslashuv, inklyuziya, kirish imkoniyati, integratsiya, stigma, imkoniyatlarni kengaytirish, ijtimoiy siyosat.*

Abstract: *The social integration of persons with disabilities remains one of the most important problems in modern social policy, psychology and inclusion. The article analyzes the psychological, social, infrastructural, and institutional barriers that limit social integration. It reviews the role of inclusive education, employment support, rehabilitation services and the campaign to promote support and participation. It offers practical measures and long-term prospects for improving the quality of life and participation in society of persons with global and national material impairments.*

Keywords: *Persons with disabilities, social integration, inclusion, access support, integration, stigma, increased competition, social policy.*

Аннотация: *Социальная интеграция лиц с инвалидностью остается одной из важнейших проблем современной социальной политики, психологии и инклюзии. В статье анализируются психологические, социальные, инфраструктурные и институциональные барьеры, ограничивающие социальную интеграцию. Рассматривается роль инклюзивного образования, поддержки занятости, реабилитационных услуг и кампании по содействию поддержке и участию. Предлагаются практические меры и долгосрочные перспективы улучшения качества жизни и участия в жизни общества лиц с общими и национальными материальными ограничениями.*

Ключевые слова: *Лица с инвалидностью, социальная интеграция, инклюзия, поддержка доступа, интеграция, стигма, усиление конкуренции, социальная политика.*

KIRISH

Ijtimoiy moslashuv insonning asosiy ehtiyoji va jamiyat hayotida faol ishtirok etish uchun zarurdir. Nogironligi bo'lgan shaxslar uchun jamiyatga moslashish jarayoni nafaqat

shaxsiy kompetensiyalarni rivojlantirishni, balki jismoniy, ijtimoiy va institutsional muhitda harakatlanish qobiliyatini ham o'z ichiga oladi. Hukumatlar va xalqaro tashkilotlar tenglik va imkoniyatlarni ta'minlashga qaratilgan siyosatlarni joriy etgan bo'lsa-da, inklyuziv amaliyotlarni amalga oshirish ko'pincha nomuvofiqligicha qolmoqda. Natijada, nogironligi bo'lgan shaxslar ko'pincha ta'lim, bandlik, sog'liqni saqlash, muloqot va ijtimoiy o'zaro ta'sirda to'siqlarga duch kelishadi.

Moslashishga to'sqinliklar cheklangan imkoniyatlar, professional qo'llab-quvvatlashning yetarli emasligi, jamoatchilikning xabardorligining yetarli emasligi va doimiy stereotiplardan kelib chiqadi. Shu bilan birga, ko'plab tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'lim, erta aralashuv, kasbiy rehabilitatsiya va jamoatchilik bilan aloqalar kabi keng qamrovli qo'llab-quvvatlash tizimlari mustaqillik, ishonch va ijtimoiy ishtirokni sezilarli darajada oshirishi mumkin. Qiyinchiliklarni tushunish va samarali yechimlarni aniqlash xilma-xillikni hurmat qiladigan va barcha uchun teng imkoniyatlarni targ'ib qiladigan jamiyat qurish uchun juda muhimdir.

Ushbu maqola nogironligi bo'lgan shaxslarning ijtimoiy moslashuvida duch keladigan muammolarni o'rganish, mavjud va paydo bo'layotgan yechimlarni o'rganish va global eng yaxshi amaliyotlar va milliy tajribalar asosida ijtimoiy integratsiyani kuchaytirishning kelajakdagi istiqbollari bayon qilishga qaratilgan.

Nogironligi bo'lgan shaxslarning ijtimoiy moslashuvi bo'yicha tadqiqotlar so'nggi o'n yillikda sezilarli darajada kengaydi, bu esa inklyuziv rivojlanish, inson huquqlarini himoya qilish va ijtimoiy hayotda teng ishtirok etishga qaratilgan global o'zgarishlarni aks ettiradi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) va YuNESKO kabi xalqaro tashkilotlar kirish imkoniyatlarni kengaytirish va jamoatchilik bilan aloqalarning muhimligini ta'kidlaydigan kontseptual asoslarni ishlab chiqdilar. BMTning Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari to'g'risidagi konventsiyasi eng nufuzli global hujjatga aylandi va O'zbekiston kabi ko'plab mamlakatlarda milliy siyosat islohotlari uchun asos bo'lib xizmat qildi. CRPD nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyatda to'liq va samarali ishtirok etish huquqini ta'kidlaydi, inklyuziv ta'lim, jamoat muhitidan foydalanish imkoniyati va kamsitishga yo'l qo'ymaslikni himoya qiladi.⁶

Oliver, Shekspir, Barnes va Priestley kabi olimlar nogironlikning tibbiy modelidan ijtimoiy va huquqlarga asoslangan modelga o'tishni ta'kidlab, nogironlik asosan individual nuqsonlardan emas, balki atrof-muhit va munosabat to'siqlaridan kelib chiqadi, deb ta'kidlaydilar. Zamonaviy adabiyotlarda ijtimoiy moslashuvga uchta asosiy to'siq aniqlangan:

1. Jamoat infratuzilmasi va transportdagi jismoniy to'siqlar;
2. Inklyuziv ta'lim va ish bilan ta'minlash imkoniyatlarining yo'qligi; va
3. Jamiyat hayotida ishtirok etishni cheklaydigan salbiy ijtimoiy tasavvurlar va stigma.⁷

⁶ Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari to'g'risidagi konventsiya. – Nyu-York: Birlashgan Millatlar Tashkiloti, 2006.

⁷ Oliver M. Nogironlikni tushunish: nazariyadan amaliyotgacha. – London: Macmillan, 1996.

Shekspir T. Nogironlik huquqlari va qonunbuzarliklari qayta ko'rib chiqilgan. – London: Routledge, 2013.

Barnes C. Nogironlik, siyosat va amaliyot. – London: Sage, 2016.

Priestley M. O'zgaruvchan dunyoda nogironlik va ijtimoiy siyosat. – Kembrij: Polity nashriyoti, 2020.

Sovet Ittifoqidan keyingi mamlakatlar kontekstida Grigorenko, Aleshina va Qayumova kabi tadqiqotchilar ijtimoiy xizmatlarning o'zgarishi, cheklangan kirish standartlari va inklyuziv siyosatning sust amalga oshirilishi bilan bog'liq muammolarni o'rganadilar. Ko'pgina tadqiqotlar jamiyatga asoslangan rehabilitatsiya, ijtimoiy xodimlar uchun professional tayyorgarlik va ta'lim, sog'liqni saqlash va ijtimoiy himoya tizimlari o'rtasidagi tarmoqlararo hamkorlik zarurligini ta'kidlaydi⁸.

O'zbekistonda nogironlik tadqiqotlariga akademik qiziqish mamlakat BMTning CRPDni imzolaganidan va keyinchalik ratifikatsiya qilganidan beri oshdi. A. Abduqodirov, S. Turdieva va M. Rasulova kabi o'zbek tadqiqotchilari inklyuziv ta'lim, rehabilitatsiya, ijtimoiy integratsiya va oilani qo'llab-quvvatlash bo'yicha tadqiqotlarga hissa qo'shdilar. Ushbu asarlarda ijtimoiy moslashuv nafaqat infratuzilmani yaxshilashni, balki tizimli psixologik va pedagogik yordamni ham talab qilishi ta'kidlangan.

Siyosat nuqtai nazaridan, O'zbekiston nogironlarning huquq va imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan bir qator strategik hujjatlarni qabul qildi. O'zbekiston Respublikasining "Nogironlarning huquqlari to'g'risida"gi qonuni inklyuziv ta'lim, qulay infratuzilma, bandlikni qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy hayotda to'liq ishtirok etish uchun huquqiy kafolatlarni belgilaydi.⁹ Bundan tashqari, 2017 va 2023 yillar oralig'ida qabul qilingan bir nechta Prezident farmonlari va hukumat qarorlari rehabilitatsiya xizmatlari, raqamli kirish, transport infratuzilmasi va inklyuziv ta'lim amaliyotini takomillashtirish bo'yicha davlat dasturlarini joriy etadi. Bularga ijtimoiy himoya islohotlari bo'yicha milliy konsepsiyalar, inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha kompleks dasturlar va zaif guruhlar uchun ijtimoiy xizmatlarni taqdim etishni modernizatsiya qilish tashabbuslari kiradi.¹⁰

UNICEF, UNESCO, JSST va Jahon banki bilan hamkorlikda amalga oshirilayotgan xalqaro rivojlanish loyihalari O'zbekistonning taraqqiyotiga qo'shimcha hissa qo'shadi. Ushbu dasturlar inklyuziv ta'limni mustahkamlash, o'qituvchilar uchun kasbiy rivojlanish, yordamchi texnologiyalarni joriy etish va nogironlikni baholash uchun ma'lumotlar tizimlarini takomillashtirishga qaratilgan.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bunday tashabbuslar nogironligi bo'lgan shaxslarning ijtimoiy moslashuvini yanada qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratish va ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirish orqali kuchaytiradi.¹¹

Umuman olganda, adabiyotlarda muvaffaqiyatli ijtimoiy moslashuv huquqiy islohotlar, ta'lim inklyuziyasi, rehabilitatsiya xizmatlari va jamiyat munosabatini o'zgartirishni birlashtirgan ko'p o'lchovli yondashuvni talab qilishi ta'kidlangan. E'tiborga molik yutuqlarga qaramay, ham global, ham milliy adabiyotlarda, ayniqsa jamoatchilik xabardorligi, xizmat ko'rsatish sifati va qo'llab-quvvatlash tizimlarining uzoq muddatli barqarorligidagi mavjud bo'shliqlar ta'kidlangan.

⁸ Grigorenko E. Postsovet tizimlarida nogironlik va ta'lim. – Moskva: Pedagogika, 2017.

Aleshina I. Yevroosiyoda inklyuziv ijtimoiy siyosat. – Sankt-Peterburg: SPbSU nashriyoti, 2020.

Qayumova N. Markaziy Osiyodagi zaif guruhlarning ijtimoiy integratsiyasi. – Toshkent: Navro'z, 2022.

⁹ O'zbekiston Respublikasining "Nogironlarning huquqlari to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.

¹⁰ Ijtimoiy himoya va inklyuziv rivojlanish to'g'risidagi Prezident farmonlari (2017–2023). – Toshkent: O'zbekiston Respublikasining rasmiy nashrlari.

¹¹ UNICEFning O'zbekistondagi faoliyati. Inklyuziv ta'lim sohasidagi yutuqlar to'g'risidagi hisobot. – Toshkent: UNICEF, 2022.

UNESCO. Global ta'lim monitoringi hisoboti: Inklyuzivlik va ta'lim. – Parij:

UNESCO, 2020.

JSST. Nogironlik bo'yicha jahon hisoboti. – Jeneva: JSST nashriyoti, 2011

Topilmalar shuni ko'rsatadiki, nogironligi bo'lgan shaxslar ijtimoiy moslashuvda doimiy va ko'p qirrali to'siqlarga duch kelishadi. Suhbatlar shuni ko'rsatdiki, shaxslar odatda jamoat joylarida, transportda, sog'liqni saqlash muassasalarida va ish joylarida cheklangan imkoniyatlarga ega. Kuzatuv ma'lumotlari shuni tasdiqladiki, ko'plab muhitlarda panduslar, liftlar, taktill yo'llar, imo-ishora tili talqini yoki moslashtirilgan axborot materiallari yo'q, bularning barchasi ishtirok etishning cheklanganligiga hissa qo'shadi.

Munosabatlar to'siqlari eng muhim muammolardan biri sifatida paydo bo'ldi. Ishtirokchilar nogironlik haqidagi noto'g'ri tushunchalar tufayli o'zlarini hukm qilingan yoki kam baholangan his qilishlarini aytishdi. Bu ijtimoiy munosabatlar o'z-o'zini hurmat qilishga salbiy ta'sir qiladi, ijtimoiy muloqot imkoniyatlarini kamaytiradi va chetlatishni kuchaytiradi. Shekspirning nogironlik modeli ushbu topilmalarda kuchli aks ettirilgan bo'lib, ijtimoiy to'siqlar buzilishning o'zidan ko'ra moslashishga ko'proq ta'sir qilishi mumkinligini ko'rsatadi.

Tadqiqotlar shuningdek, siyosat va amaliyot o'rtasidagi tafovutni aniqladi. Milliy qonunchilik xalqaro standartlarga mos kelsa-da, amalga oshirish nomuvofiqligicha qolmoqda. Rehabilitatsiya markazlari qimmatli xizmatlarni taqdim etadi, ammo kirish hududlar bo'yicha notekis. Bundan tashqari, ish beruvchilar ko'pincha inklyuziv bandlik amaliyotlari haqida bilimga ega emaslar, bu esa nogironligi bo'lgan shaxslar uchun cheklangan ish imkoniyatlariga olib keladi.

Ijobiy tomoni shundaki, tadqiqotlar hozirda amalda bo'lgan bir nechta samarali yechimlarni aniqladi. Inklyuziv ta'lim dasturlari nogironligi bo'lgan yoshlar orasida muloqot ko'nikmalarini va o'ziga ishonchni yaxshiladi. Jamiyatga asoslangan rehabilitatsiya tashabbuslari shaxslarga mustaqillik va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam berdi. Ishtirokchilar uzoq muddatli muvaffaqiyatli moslashuvning muhim omillari sifatida oilani qo'llab-quvvatlash va erta aralashuvning muhimligini ta'kidladilar.

Umuman olganda, natijalar shuni ko'rsatadiki, mazmunli ijtimoiy moslashuv nafaqat individual chidamlilikni, balki muhit, muassasalar va ijtimoiy munosabatlardagi tizimli o'zgarishlarni ham talab qiladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, nogironligi bo'lgan shaxslarning ijtimoiy moslashuvi keng qamrovli va muvofiqlashtirilgan sa'y-harakatlarni talab qiladigan dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Qonunchilikdagi yutuqlar va inklyuziv tashabbuslarga qaramay, ko'plab odamlar hali ham jismoniy imkoniyati cheklanganlik, ijtimoiy stigma va cheklangan institutsional yordamga duch kelmoqdalar.

Haqiqiy moslashuv shaxslar jamiyatda to'liq va mustaqil ravishda ishtirok eta olganda, qulay muhit, inklyuziv siyosat va ijobiy jamoatchilik munosabati bilan qo'llab-quvvatlanganda amalga oshiriladi.

Tadqiqot natijalari shuni ta'kidlaydiki, nogironlikka shunchaki tibbiy holat sifatida emas, balki umumiy mas'uliyatni talab qiladigan ijtimoiy muammo sifatida qarash kerak. Oilalar, maktablar, ish joylari, rehabilitatsiya markazlari va davlat organlari o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish orqali nogironligi bo'lgan shaxslar o'zlarining to'liq salohiyatini ro'yobga chiqarishlari va o'z jamoalariga mazmunli hissa qo'shishlari uchun sharoit yaratish mumkin.

Xalqaro va milliy tadqiqotlar, siyosat tahlili va dala kuzatuvlari natijalariga asoslanib, nogironligi bo'lgan shaxslarning ijtimoiy moslashuvini yaxshilash uchun quyidagi tavsiyalar taklif etiladi:

1. Inklyuziv ta'lim va kasbiy tayyorgarlikni kuchaytirish. Ta'lim muassasalari inklyuziv o'qitish usullarini joriy etishi va o'qituvchilar uchun uzluksiz kasbiy rivojlanishni ta'minlashi kerak. Trening tabaqalashtirilgan o'qitish strategiyalarini, ijtimoiy-emotsional qo'llab-quvvatlashni va tengdoshlar bilan o'zaro munosabatlarni osonlashtirishni o'z ichiga olishi kerak. Erta bolalik dasturlari yoshlikdan boshlab ijtimoiy kompetentsiyani rivojlantirish uchun inklyuziv amaliyotlarni birlashtirishi kerak.

2. Jamoat infratuzilmasi va raqamli makonlarning mavjudligini yaxshilash. Jamoat binolari, transport tizimlari, parklar, sog'liqni saqlash muassasalari va raqamli platformalar kirish standartlariga javob beradigan tarzda moslashtirilishi kerak. Panduslar, liftlar, taktil yo'llar, yordamchi texnologiyalar va kirish mumkin bo'lgan onlayn kontentdan foydalanish mustaqillik va jamoatchilik ishtirokini oshiradi.

3. Reabilitatsiya va erta aralashuv dasturlarini kengaytirish. Reabilitatsiya markazlari, jamoatchilikka asoslangan xizmatlar va erta aralashuv dasturlari, shu jumladan qishloq va kam ta'minlangan hududlarda keng foydalanish mumkin bo'lishi kerak. Ushbu dasturlar muloqot ko'nikmalarini, moslashuvchan xulq-atvorni va ijtimoiy kompetentsiyani rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi kerak.

4. Inklyuziv bandlikni va kasbiy qo'llab-quvvatlashni rag'batlantirish. Ish beruvchilar inklyuziv yollash amaliyotini joriy etish uchun rag'batlantirish va treninglar olishlari kerak. Kasb-hunar ta'limi dasturlari nogironligi bo'lgan shaxslarning qobiliyatlariga moslashtirilgan ko'nikmalarni rivojlantirishni ta'minlashi, iqtisodiy mustaqillik va ijtimoiy integratsiyani rivojlantirishi kerak.

5. Jamoatchilikning xabardorligini oshirish va stigmani kamaytirish. Jamoatchilik kampaniyalari, maktab dasturlari, ommaviy axborot vositalari tashabbuslari va ijtimoiy tadbirlar nogironlik huquqlari va qobiliyatlari haqida xabardorlikni oshirishga qaratilgan bo'lishi kerak. Tengdoshlar, qo'shnilar va hamkasblar o'rtasida ijobiy munosabat va tushunishni rivojlantirish ijtimoiy qabul qilish va inklyuziyani qo'llab-quvvatlaydi.

6. Oilaviy ishtirok va qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish. Nogironligi bo'lgan bolalar va kattalarga mustaqillik, ijtimoiy ko'nikmalar va ishonchni rivojlantirishga yordam berish uchun oilalarga maslahat, ta'lim resurslari va ko'rsatmalar berilishi kerak. Uzoq muddatli moslashish uchun faol oilaviy aloqalar juda muhimdir.

7. Samarali siyosatni amalga oshirish va tarmoqlararo hamkorlikni ta'minlash. Milliy qonunchilik va prezident farmonlari mahalliy va mintaqaviy darajalarda samarali bajarilishi kerak. Ijtimoiy moslashuvni har tomonlama va barqaror qo'llab-quvvatlash uchun ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy xizmatlar va bandlik agentliklari o'rtasidagi muvofiqlashtirish zarur.

8. Moslashuv dasturlarini kuzatib borish va baholash. Ta'lim, reabilitatsiya va bandlik tashabbuslarini o'z ichiga olgan ijtimoiy moslashuv dasturlarini doimiy ravishda baholash kerak.

Fikr-mulohaza mexanizmlari va tadqiqotga asoslangan monitoring siyosat va amaliyotlarni takomillashtirishga yordam beradi, aralashuvlar samarali bo'lib qolishiga va nogironligi bo'lgan shaxslarning ehtiyojlariga javob berishiga ishonch hosil qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

- 1.O'zbekiston Respublikasining "Nogironlarning huquqlari to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
- 2.Ijtimoiy himoya va inklyuziv rivojlanish to'g'risidagi Prezident farmonlari (2017–2023). – Toshkent: O'zbekiston Respublikasining rasmiy nashrlar.
- 3.Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari to'g'risidagi konventsiya. – Nyu-York:
- 4.Birlashgan Millatlar Tashkiloti, 2006.
- 5.Oliver M. Nogironlikni tushunish: nazariyadan amaliyotgacha. – London: Macmillan, 1996.
- 6.Shekspir T. Nogironlik huquqlari va qonunbuzarliklari qayta ko'rib chiqilgan. – London: Routledge, 2013.
- 7.Barnes C. Nogironlik, siyosat va amaliyot. – London: Sage, 2016.
- 8.Priestley M. O'zgaruvchan dunyoda nogironlik va ijtimoiy siyosat. – Kembrij: Polity nashriyoti, 2020.
- 9.Grigorenko E. Postsovet tizimlarida nogironlik va ta'lim. – Moskva: Pedagogika, 2017.
- 10.Aleshina I. Yevroosiyoda inklyuziv ijtimoiy siyosat. – Sankt-Peterburg: SPbSU nashriyoti, 2020.
- 11.Qayumova N. Markaziy Osiyodagi zaif guruhlarning ijtimoiy integratsiyasi. – Toshkent: Navro'z, 2022.
- 12.UNICEFning O'zbekistondagi faoliyati. Inklyuziv ta'lim sohasidagi yutuqlar to'g'risidagi hisobot. – Toshkent: UNICEF, 2022.
- 13.UNESCO. Global ta'lim monitoringi hisoboti: Inklyuzivlik va ta'lim. – Parij:
- 14.UNESCO, 2020.
- 15.JSST. Nogironlik bo'yicha jahon hisoboti. – Jeneva: JSST nashriyoti, 2011.